

УДК 342.9

Олег Глуханчук,

здобувач

Науково-дослідного інституту публічного права

ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ КОНСТИТУЦІЙНИХ ГАРАНТІЙ СУДОВОГО ЗАХИСТУ

У статті визначаються поняття та види конституційних гарантій судового захисту. Розглядаються доктринальні дослідження вчених, а також аналізується наукова література стосовно даної теми.

Ключові слова: поняття та види, конституційні гарантії, доктринальні дослідження, судовий захист.

Постановка проблеми. Конституційні права і свободи людини і громадянина мають такі специфічні властивості, які здатні виділити їх із загальної системи прав та визначають їх вирішальну роль у визначенні правового статусу особи в суспільстві та державі. Ці права відрізняються від інших не тільки за змістом, а й за формою свого закріплення через те, що вони набувають статусу конституційних тільки після появи їх в Конституції України. Такі права і свободи людини і громадянина є основними за своїм змістом, тому що за їх допомогою більш глибоко і повно визначаються та регулюються найважливіші відносини між громадянином та державою [1].

Однією із засад на шляху розбудови демократичної, соціальної та правової держави є реалізація принципу проголошення та захисту прав, свобод та законних інтересів всіх суб'єктів правовідносин у державі. А Конституція України проголошує, що основним державним органом, що має забезпечити такий захист, є суд. Отже, в усьому державно-правовому механізмі забезпечення прав і свобод людини і громадянина саме право на судовий захист відіграє одну з основних ролей. Однак, як би широко вони не були декларовані, не становлять реальної цінності без гарантій їхньої реалізації. У свою чергу, в Україні, гарантування практичної реалізації прав і свобод перебуває на досить низькому – не лише правовому, але й загальнокультурному, світоглядному рівні. Тому вбачаємо за необхідне з метою поліпшення проблематики розглянути зміст поняття конституційних гарантій судового захисту, а також їх види.

Окремі питання визначення понять та видів конституційних гарантій судового захисту були предметом дослідження таких українських вчених: В. Авер'янова, В. Бабкіна, О. Дрозд, В. Забігайла, М. Козюбри, Р. Каложного, А. Колодія, В. Копейчикова, С. Лисенкова, А. Олійника, В. Опришка, М. Орзіха, В. Погорілка, П. Рабіновича, В. Тація, Ю. Тодики, М. Цвіка, В. Шаповала, Ю. Шемшученка; дослідників зарубіжжя: М. Баглая, О. Бережнова, М. Вітрука, Л. Вєводіна, В. Кучинського, О. Лукашової, М. Матузова, Р. Мюллерсона, В. Патюліна, В. Сіренка, І. Фарбера, В. Чиркіна, В. Чхиквадзе та багатьох інших авторів. Водночас варто зауважити, що, незважаючи на значну кількість

наукових праць, ця тема потребує подальшого наукового дослідження.

Метою статті є визначення поняття конституційних гарантій судового захисту та їх види.

Виклад основного матеріалу. Визначенню конституційних гарантій судового захисту, на наш погляд, об'єктивно має передувати розкриття змісту та встановлення обсягу таких правових категорій, як гарантія та конституційні гарантії прав і свобод. Дана об'єктивність полягає в тому, що зазначені правові категорії є складовими елементами поняття «конституційні гарантії судового захисту». Загалом поняття «гарантія» походить від французького «garantie» – порука; умова, яка забезпечує щось [2]. Це поняття у свою чергу охоплює всю сукупність об'єктивних і суб'єктивних чинників, спрямованих на практичну реалізацію прав і свобод, а також на усунення можливих перешкод їх повного і належного здійснення. Основним завданням усіх гарантій є забезпечення виконання, дотримання і використання прав і свобод громадян [3, с. 382].

Однак, на жаль, на сьогодні в нашій державі поняття «гарантія» не знайшло свого законодавчого закріплення, що, у свою чергу, викликає неоднорідні підходи вчених стосовно визначення даної правової категорії. До прикладу В. Перевалов вважає, що гарантії – це система умов, засобів і способів, що забезпечують всім рівні правові можливості для виявлення, отримання та реалізації своїх прав і свобод [4]. А. Мордовець під гарантіями розуміє систему соціально-економічних, політичних, моральних, юридичних, організаційних передумов, умов, засобів і способів, що створюють рівні можливості особистості для здійснення своїх прав, свобод та інтересів [5]. На наш погляд, цю проблематику варто віднести до проблем визначення поняття «конституційні гарантії судового захисту».

Вважаємо за доцільне розглянути зміст такої правової категорії, як конституційні гарантії. В юридичній енциклопедії дане поняття визначається як вид правових гарантій. Конституційні гарантії є механізмом забезпечення дотримання, виконання, застосування і використання конституції та інших норм права органами дер-

жавної влади, місцевого самоврядування, їхніми посадами, особами, іншими фізичними і юридичними особами. Гарантії, що визначаються у Конституції, мають найвищу юридичну силу, є основою правових гарантій, які спрямовані, насамперед, на охорону Конституції України, а також охорону передбачених нею інститутів: основ державного і суспільного ладу, прав, свобод і обов'язків людини та громадянина, форм прямого народовладдя, Президента України, органів законодавчої, виконавчої і судової влади, інститутів місцевого самоврядування, територіального устрою України тощо [6]. Отже, ця правова категорія є різновидом гарантій. Конституційні гарантії, на відміну від загальних гарантій, закріплені в Основному законі України.

У межах роботи вбачаємо за доцільне розглянути поняття «конституційні гарантії прав і свобод», оскільки судовий захист – це, в першу чергу, гарантія здійснення прав і свобод, що наявна в усіх демократичних державах [7]. Так, вчені В. Погорілко та В. Федоренко вважають, що під гарантіями конституційних прав і свобод людини варто розуміти систему умов і засобів, юридичних механізмів забезпечення належної реалізації визначених Конституцією та законами України прав і свобод людини та громадянина. Система гарантій конституційних прав і свобод представлена загальними і спеціальними (юридичними) гарантіями. Загальні гарантії визначаються рівнем розвитку основних сфер суспільного та державного життя – політичної, економічної, соціальної, культурної (духовної) та інших [8, с. 235]. На переконання Н. Шаптали та Г. Задорожної, конституційні гарантії прав і свобод людини та громадянина – це об'єктивні умови і засоби, які забезпечують фактичну реалізацію та всебічну охорону прав і свобод особи [9, с. 200].

У сучасних демократичних державах, гарантії конституційних прав і свобод людини прийнято розглядати як сукупність установлених конституцією процесуальних норм, що є засобом захисту основних матеріальних прав і свобод людини, а також передбачені конституцією правозахисні інститути та основні принципи їх діяльності та, нарешті, особливі правила, які містяться в конституції та встановлюють межі й умови можливого обмеження прав і свобод людини [10, с. 115]. Аналогічну позицію підтримують також й інші вітчизняні конституціоналісти, зокрема О. Майданник [11, с. 155]. Звідси слідує, що конституційно-правові гарантії прав і свобод людини та громадянина в Україні – це передбачена Конституцією та законами України система правових норм, організаційних засобів і способів, умов і вимог, за допомогою яких здійснюється охорона та захист прав, свобод і законних інтересів людини та громадянина [12, с. 32, 198].

У зв'язку з тим, що реалізація особами свого права на судовий захист їх порушених конституційних прав є невід'ємним елементом законності у державі. А можливість отримати судовий захист порушеного чи оспорюваного суб'єктивного права чи охоронюваного законом інтересу є одним із найважливіших прав

особи. Реалізація права на судовий захист має не тільки юридичне, але й важливе соціально-політичне значення. Судовий захист надається кожному, хто має на нього право та потребує його. Будь-яка особа, що вважає своє право порушеним, має можливість звернутися за судовим захистом та доводити свою правоту [1].

Реалізація конституційного права на судовий захист забезпечується саме завдяки конституційним гарантіям судового захисту. У зв'язку з чим, вважаємо за доцільне надати власне визначення поняття «конституційні гарантії судового захисту». А тому, посилаючись на наукову літературу, а також доктринальні дослідження, під конституційними гарантіями судового захисту слід розуміти систему умов та засобів, які забезпечують фактичну та належну реалізацію визначених Конституцією гарантій судового захисту.

Наприклад, ст. 55 Конституції України гарантує кожному право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб [13]. Судовому захисту підлягають будь-які права і свободи, в якому б нормативному акті вони не були закріплені – в конституції, галузевих законах, інших нормативних або локальних правових актах. Таким чином, право на судовий захист має універсальний характер. При цьому суд не може відмовити у правосудді за умови, що громадянин України, іноземець або особа без громадянства вважають, що їхні права чи свободи були порушені чи створено або створюються будь-які перешкоди для їх реалізації, або наявні будь-які інші порушення їхніх прав та свобод. Відмова суду у прийнятті позовних та інших заяв, скарг, оформлених відповідно до чинного законодавства, є порушенням права на судовий захист, яке, згідно зі ст. 64 Конституції України, не може бути обмежене [14]. У цьому сенсі ст. 55 Конституції України повною мірою відповідає вимогам, сформульованим у ст. 8 Загальної декларації прав людини: «Кожна людина має право на ефективне поновлення у правах компетентними національними судами у випадках порушення його прав, наданих їй конституцією або законом» [15]. Значення цієї гарантії полягає в тому, що кожен має гарантоване державою право оскаржити в судовому порядку рішення, дії чи бездіяльність будь-якого органу державної влади, органу місцевого самоврядування, посадових та службових осіб за умови, що ці рішення, дія чи бездіяльність порушують права та свободи зазначених осіб або перешкоджають їх здійсненню, а тому потребують правового захисту в суді.

Відповідно до Міжнародного пакту про громадянські і політичні права [16], який зобов'язує державу забезпечити будь-якій особі, права і свободи якої порушені, ефективний засіб правового захисту, навіть якщо це порушення було скоєне особами, які діяли офіційно, існує можливість оскарження в суді рішень та дій (бездіяльності) будь-яких державних органів, зокрема самих судів. Права, які порушені судом, не можуть бути вилучені з числа об'єктів

судового захисту. Таке право на судовий захист передбачає право на охорону прав законних інтересів не тільки від свавілля законодавчої та виконавчої влади, але й від помилкових рішень суду [17, с. 60–61], має принципове значення.

Варто зауважити, що в науці сам судовий захист розглядають як інститут конституційного права, як суспільні відносини та державну функцію, іноді судовий захист ототожнюється з правосуддям або розглядається як гарантія доступу до нього [18, с. 225–226]. У теорії права судовий захист розглядається як складова частина правоохоронної функції держави [19, с. 46]. Проте закономірним у правовій державі є посилення впливу судової влади, її відокремлення від правоохоронних органів, виділення в самостійну гілку державної влади, що неминуче приводить до переростання судового захисту прав і свобод громадян в самостійну державну функцію.

Отже, на сьогодні визначення поняття «конституційні гарантії судового захисту» є малодослідженим, однак ми на основі аналізу наукової літератури та доктринальних досліджень запропонували власне визначення даного терміну. Однак необхідно також виділити види конституційних гарантії судового захисту. У свою чергу, варто зауважити, що це питання на сьогодні є відкритим та потребує подальшого дослідження. Загалом, спираючись на загальнотеоретичних аспектах дослідження конституційних гарантії, варто зауважити, що на сьогодні існують як загальні конституційні гарантії судового захисту, так і спеціальні.

До загальних гарантії належать:

- економічні;
- політичні;
- організаційні.

Зазначені гарантії спрямовані на практичне здійснення прав і свобод громадян, на усунення можливих причин і перешкод на шляху здійснення громадянами своїх прав і свобод. На цих видах конституційних гарантії вважаємо за доцільне не зупинятися.

Також варто виділити такий вид конституційних гарантії, як юридичні конституційні гарантії судового захисту. У свою чергу, під юридичними гарантіями варто розуміти надання державою формальної (юридичної) загальнообов'язковості умовам, які необхідні для того, щоб кожна людина могла скористатися своїм конституційним правами і свободами загалом та судових захистом зокрема.

Заслугове уваги думка М. Малєїна, який під юридичними гарантіями розуміє норми права, які передбачають у своїй сукупності правовий механізм, покликаний сприяти реалізації законів. Якісна характеристика юридичних гарантії передбачає оцінку всієї діючої системи права загалом, із точки зору повноти охоплення правовим інструментарієм усіх найбільш важливих взаємовідносин державних органів та громадян, а також громадян [20, с. 43]. Протилежної думки дотримується О. Міцкевич, який, у свою чергу, під юридичними гарантіями вважає встановлений державою порядок діяльності державних органів та установ, громадських

організацій, спрямований на попередження й припинення посягань на права громадян, на відновлення цих прав і залучення до відповідальності за порушення цих прав [21, с. 16].

Розглянувши загальні конституційні гарантії, вбачаємо доцільним на них не зупинятися детально, оскільки ці гарантії є загальними, базовими, а приділити більше уваги саме спеціальним конституційним гарантіям судового захисту. Однак, проводячи аналіз загальнотеоретичних підходів, а також доктринальних досліджень, на сьогодні відсутні спроби вчених визначити спеціальні види конституційних гарантії судового захисту. Тому, постулюючи на вищевикладений матеріал, наукову літературу та доктринальні дослідження, пропонуємо виділити такі види конституційних гарантії судового захисту: проголошення, що права і свободи людини і громадянина захищаються судом; закріплення право на повноважний суд; проголошення права на професійну правничу допомогу; закріплення рівності всіх учасників перед судом; закріплення гарантії, що ніхто не може бути позбавлений права на розгляд справи у суді; проголошення про неможливість обмеження права на судовий захист.

Ці гарантії закріплені у Конституції України. Так, наприклад, право на професійну правничу допомогу знайшло своє відображення у ст. 59 Конституції України. Ця стаття визначає, що кожен має право на професійну правничу допомогу, а у випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно. Кожен є вільним у виборі захисника своїх прав.

Однак варто зауважити, що нині існує чимало інших гарантії судового захисту, які не знайшли свого відображення та закріплення в конституції. Але вони закріплені в законах та підзаконних нормативно-правових актах, які виступають із метою забезпечення належної та ефективної реалізації конституційного права на судовий захист.

Висновки

Отже, підбиваючи підсумок розгляду визначення поняття та видів «конституційних гарантії судового захисту» варто відзначити:

– по-перше, необхідно зауважити, що на сьогодні існує велика кількість проблем стосовно визначення поняття та видів «конституційних гарантії судового захисту». Тому ми розглянули складові елементи поняття «конституційні гарантії судового захисту», об'єктивними причинами цього слугувало те, що на сьогодні, за аналізом наукової літератури та доктринальних досліджень, немає наукових підходів до визначення поняття «конституційні гарантії судового захисту»;

– по-друге, на основі проведеного розгляду, а також базуючись на загальнотеоретичних аспектах, ми запропонували власне визначення «конституційних гарантії судового захисту»;

– по-третє, ми визначили види конституційних гарантії судового захисту, та варто відзначити, що на сьогодні залишається велика кількість відкритих питань стосовно даної теми.

Тому, посилаючись на вищевикладений матеріал, а також на наукову літературу та доктринальні дослідження вчених, варто зауважити, що на сьогодні є всі підстави для активізації досліджень та наукових розроблень стосовно визначення поняття та видів «конституційних гарантій судового захисту», оскільки в нашій державі наявна негативна тенденція стосовно реалізації конституційних прав.

Список використаних джерел:

1. Конституційне право України: Підручник для студентів ВНЗ / За ред. академіка АПрН України, доктора юридичних наук, професора Ю.М. Тодики, доктора юридичних і політичних наук, професора В.С. Журавського. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2002. – 544 с.
2. Словарь иностранных слов. – 16-е изд. испр. – М.: Рус. яз., 1988. – 113 с.
3. Теория государства и права : учебник / под ред. проф. В.М. Корельского и проф. В.Д. Перевалова. – 2-е изд., изм. и доп. – М.: Издательство НОРМА (Издательская группа НОРМА–ИНФРА • М), 2002. – 546 с.
4. Теория государства и права : учебник / под ред. проф. В.М. Корельского и проф. В.Д. Перевалова. – 2-е изд., изм. и доп. – М.: Издательство НОРМА (Издательская группа НОРМА–ИНФРА • М), 2002. – 546 с.
5. Теория государства и права : курс лекций / под ред. Н.И. Матузова и А.В. Малько. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Юристъ, 2001. – 171 с.
6. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемпученко (голова редкол.) та ін. – К.: «Укр. енцикл.», 1998.
7. Бесчастный В.М., Філонов О.В., Субботін В.М., Пашков С.М. Конституційне (державне) право зарубіжних країн: [Навчальний посібник]. – 2-ге вид., стер. – К.: Знання, 2008. – 467 с.
8. Погорілко В.Ф. Конституційне право України: підручник / В.Ф. Погорілко, В.Л. Федоренко; за заг. ред. проф. В.Л. Федоренка. – 3-вид., перероб. і доопр.; передмова проф. В.В. Коваленка. – К.: КНТ; Видавництво Ліра-К, 2011. – 532 с.
9. Шаптала Н.К. Конституційне право України: [навч. посіб.] / Н.К. Шаптала, Г.В. Задорожня. – Дніпропетровськ: ЛізуновПрес, 2012. – 472 с.
10. Годованець В.Ф. Конституційне право України: [навч. посіб.] / В.Ф. Годованець, А.С. Головін. – К.: Персонал, 2011. – 384 с.
11. Майданник О.О. Конституційне право України: [навч. посіб.] / О.О. Майданник. – К.: Алерта, 2011. – 380 с.
12. Заворотченко Т.М. Конституційно-правові гарантії прав і свобод людини і громадянина в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02 / Т.М. Заворотченко. – К., 2002. – 220 с.
13. Конституція України / Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
14. Магновський І.Й. Судовий захист прав людини – невід'ємна складова правової держави // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України. – 2002. – № 2. – С. 96–100.
15. Демків Р.Я. Консник [3-е изд., изм. и доп.] / М.В. Баглай. – М.: Норма, 2002. – 800 с.
19. Стефанчук Р.О. До питання правової регламентації, здійснення і захисту прав пацієнтів в Україні // Захист соціальних та економічних прав/ ред. Ф. Штанька, Н. Б. Болотіної. – К.: КЮІ МВС України, 2004. – Ч. 2.
20. Малєин Н.С. Охрана прав личности советским законодательством / Отв. ред. А.И. Масляев. – М.: Наука, 1985. – 165 с.
21. Мицкевич А.В. О гарантиях прав и свобод советских граждан в общенародном социальном государстве // Советское государство и право. – 1963. – № 8. – С. 15–21.

В статті визначається поняття та види конституційних гарантій судової захисту. Розглядаються доктринальні дослідження учених, а також аналізується наукова література стосовно даної теми.

Ключевые слова: поняття та види, конституційні гарантії, доктринальні дослідження, судовий захист.

This article defines the concept and types of constitutional guarantees of judicial protection. It considers doctrinal studies and analysis of scientific literature regarding this topic.

Key words: concept and types, constitutional safeguards, doctrinal studies, remedy.